

ارزیابی تطبیقی شهر جدید عالیشهر از منظر الگوی شهرهای ایرانی - اسلامی

مسعود صفایی پور^{۱*}، محمد حاجیان^۲

۱. استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

۲. دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.

DOI: 10.22034/mpsh.2025.502715.1050

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۰۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۰۹

چکیده

شکل‌گیری شهر یا هر مجتمع زیستی دیگر عمدتاً متأثر عوامل متعددی از جمله جهان‌بینی و تفکر کسانی است که می‌خواهند در آن زندگی کنند. شهرها و محیط زندگی مسلمانان نیز از این قاعده مستثنی نیست. تحقیق حاضر با رویکرد کاربردی و روش پژوهش توصیفی تحلیلی می‌باشد. داده‌ها به روش اسنادی میدانی (پرسشنامه‌ای) جمع‌آوری شده است. جامعه آماری ساکنان شهر جدید عالیشهر و نمونه آماری ۳۷۲ نفر از ابران ساکن شهر جدید عالیشهر و به روش تصادفی انتخاب شده‌اند. به منظور تعیین روایی، پرسشنامه در اختیار اساتید و کارشناسان قرار گرفت و برخی گویه‌ها با نظر ایشان اصلاح و روایی محتوایی آن تأیید گردید. پایایی ابزار تحقیق، (پرسشنامه) با نرم‌افزار SPSS مورد ارزیابی قرار گرفت و آزمون آلفای کرونباخ معادل ۰/۸۱ به دست آمد؛ تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون تی انجام گرفت. نتایج پژوهش حاضر، بیانگر این بود که در سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۵ میانگین ارزش شاخص‌ها ۸۷/۴۷ واحد بوده که دارای اختلاف ۲۰/۵۳ واحدی با حد متوسط خود داشته که اختلاف معنی‌داری را نشان می‌دهد؛ و می‌توان نتیجه گرفت که چهار اصل درون‌گرایی، مسجد محوری، محله محوری، طبیعت‌گرایی در طراحی و برنامه‌ریزی شهری شهر جدید عالیشهر به میزان قابل‌توجهی نادیده گرفته شده است و این شهر با هویت ایرانی اسلامی فاصله زیادی دارد.

واژگان کلیدی: شهرهای ایرانی اسلامی، هویت شهری، مسجد محوری، درون‌گرایی، شهر جدید عالیشهر.

safaee_p@scu.ac.ir

* نویسنده مسئول: مسعود صفایی پور

مقدمه

شکل‌گیری شهر یا هر مجتمع زیستی دیگر عمدتاً متأثر از عوامل متعددی خصوصاً جهان‌بینی و تفکر کسانی است که می‌خواهند در آن زندگی کنند. شهرها و محیط زندگی مسلمانان نیز از این قاعده مستثنی نیست. شکل‌گیری این شهرها متأثر از تفکرات و اصول اساسی بنیادین اسلامی است (تقی زاده، ۱۳۸۹: ۸۶). اصطلاح شهرهای اسلامی از قرن نوزدهم میلادی رواج یافت، با این فرض که این شهرها تجلی‌گاه اصول و ارزش‌های خاص اسلامی هستند و از شهرهای سایر فرهنگ‌ها متمایز می‌شوند. از این دوره به بعد، شهرهای ساخته شده توسط مسلمانان و محل زندگی آن‌ها تحت عنوان شهرهای اسلامی نام‌گذاری شدند. همچنین در مطالعات مربوط به شهرهای مسلمانان، از این اصطلاح به‌طور گسترده استفاده شد (تقی زاده، ۱۳۹۲: ۳۴). قالب و محتوای شهرهای اسلامی بر سه محور مهم، یعنی محلی برای سکونت، مکانی برای عبادت و در نهایت فضایی برای تجارت شکل گرفته است (صفایی پور و سعیدی، ۱۳۹۶: ۹۵). در این خصوص در شهرهای ایرانی - اسلامی در قدیم یکی از با اهمیت‌ترین و ضروری‌ترین مسائل برنامه‌ریزی شهری، توزیع عادلانه امکانات، خدمات و میزان دسترسی شهروندان در سطح محله‌ها، ناحیه‌ها و مناطق شهری است (هاشمی معصوم‌آباد و همکاران، ۱۴۰۰: ۵۰). هویت شهرهای اسلامی بر پایه این

محورها شکل می‌گیرد و مفهومی است که در عین داشتن وجوه تشابه، از سایر شهرها متمایز می‌شود. تشابه از حیث اجزای گروهی خود و تمایز از سایرین، بنابراین هویت یک شهر خصوصیات محدوده جغرافیایی است که در ارتباط با هم بوده و یک کل را با انسجام شکل می‌دهد و از طرفی دیگر دارای تفاوت‌هایی با جغرافیای اطراف خود است که از سایرین متمایز می‌شود و این همان مسئله مهمی است که شهرهای جدیدی که شکل می‌گیرد با آن مواجه‌اند چرا که مهم‌ترین عامل پیونددهنده شهر با ساکنانش همان خاطرات ذهنی است که شهروندان احساس تعلق پیدا می‌کنند. لذا شهر جدید با ایجاد نشانه‌های شهری هم وجه تشابه و هم تمایز را ایجاد می‌نماید (لینچ، ۱۹۵۹: ۱۲). طی دهه‌های گذشته افکاری مبنی بر احیای ارزش‌های اسلامی که به نظر می‌رسید به نوعی هویت گذشته خود را فراموش کرده‌اند شکل گرفته است. شهر ایرانی اسلامی علاوه بر آنکه لازم است مفاهیم مربوط به متون پایه و مصداق‌های تاریخی را مدنظر داشته باشد؛ باید متناسب با زندگی شهری امروز و الزامات شهرهای آینده زمینه رفاه شهروندان در زمینه‌های مختلف را نیز فراهم آورد (بمانیان، ۱۳۹۰: ۷۰). در کشورهای اسلامی، ساخت فضاهای جغرافیایی بایستی تحت تأثیر ایدئولوژی اسلامی به صورت قوانین متخذ از قرآن، سنت، فقه، اجتهاد و اجماع صورت گیرد. شهری که ویژگی‌های منحصر به فرد داشته باشد و الگوی کاملی از توسعه را برای جهانیان عرضه نماید (رحیمی، ۱۳۸۴: ۹۱). ایران به عنوان یکی از تمدن‌های کهن بشری، نقش بسیار فعالی در بلوغ شهرسازی اسلامی داشته است؛ به گونه‌ای که در این سرزمین، شهرهای زیادی با ویژگی‌های اسلامی رشد یافته‌اند (قلعه بابا خانی ۱۳۹۰). با این حال، در دوران معاصر و با گسترش شهرنشینی، بسیاری از این اصول در طراحی و برنامه‌ریزی شهرهای جدید نادیده گرفته شده‌اند. شهرهای جدیدی که با هدف پاسخگویی به نیازهای جمعیتی و اقتصادی ساخته می‌شوند، اغلب فاقد هویت و اصالت فرهنگی هستند. این مسئله به ویژه در شهرهای جدید ایران که قرار بود الگویی از شهرسازی ایرانی-اسلامی را ارائه دهند، مشهود است. شهر جدید عالیشهر، به عنوان یکی از این شهرها، با وجود پتانسیل‌های فراوان، از نظر رعایت اصول شهرسازی ایرانی-اسلامی با چالش‌های جدی مواجه است. این شهر که در استان بوشهر واقع شده، به عنوان یک شهر جدید، فرصتی مغتنم برای احیای الگوهای ایرانی-اسلامی همچنان در تلاش‌اند تا هویت معاصر است. در مواجهه با چالش‌های جهانی‌سازی و تغییرات اجتماعی شهرهای ایرانی-اسلامی همچنان در تلاش‌اند تا هویت خاص خود را حفظ کنند؛ اما سؤال اصلی این است که آیا شهر جدید عالیشهر توانسته است به این اصول وفادار بماند؟ این پژوهش با هدف بررسی تطبیقی شهر جدید عالیشهر با الگوی شهرهای ایرانی-اسلامی انجام شده است. سؤال اصلی تحقیق این است که تا چه میزان اصولی همچون مسجد محوری، محله محوری، درون‌گرایی و طبیعت‌گرایی در طراحی و برنامه‌ریزی این شهر رعایت شده‌اند؟ برای پاسخ به این سؤال، از روش‌های کمی و کیفی استفاده شده و داده‌ها از طریق پرسش‌نامه و مطالعات میدانی جمع‌آوری شده‌اند. نتایج این تحقیق نه تنها به ارزیابی وضعیت فعلی شهر جدید عالیشهر کمک می‌کند، بلکه می‌تواند به عنوان الگویی برای طراحی شهرهای جدید در آینده مورد استفاده قرار گیرد.

مبانی نظری

- ارکان شهر

ارکان اصلی شهر شامل سه عنصر کلیدی است: انسان (شامل ساکنان و مدیران شهر)، که جهان‌بینی و باورهای آن‌ها شکل‌دهنده هویت شهر است. ارتباطات، که شامل فرهنگ، اخلاقیات، رفتارها، قوانین و عرف جاری در جامعه می‌شود. کالبد شهر، که به ساختار فیزیکی و فضایی شهر اشاره دارد (نقی زاده، ۱۳۹۴)؛ بنابراین ارکان اساسی شهرهای اسلامی شامل انسان، ارتباطات و کالبد شهری نیازمند بررسی دقیق‌تری هستند که باید به تأثیرات این ارکان بر طراحی فضاهای شهری پرداخته شود. به ویژه توجه به نقش انسان به عنوان انسان مؤمن در شکل‌گیری و توسعه شهرهای اسلامی اهمیت دارد.

- خواستگاه مفهوم شهر اسلامی

شهر اسلامی شهری است که در ماهیت خود غیر سرمایه‌داری و غیر غربی است (کوریا و طاهر، ۲۰۱۵: ۱). این شهرها در ابتدا ماهیتی دینی داشته که در ابتدای قرن نهم میلادی به پایگاه قوی سیاسی نیز تبدیل شدند (ضرغام فرد و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۴). اولین بار مفهوم شهرهای اسلامی توسط مستشرقان اروپایی مطرح شد (اروم، ۲۰۱۹: ۱). شرق‌شناس فرانسوی ویلیام مارشال اولین بار در مقاله‌ای تحت عنوان اسلام‌گرایی و زندگی شهری مفهوم شهر اسلامی را برای شهرهای شمال آفریقا به کار برد و سپس برادر او جورج مارشال گفته‌های اولیه وی را پیگیری نمود (صفایی پور و فدایی جزئی، ۱۴۰۲: ۷۹). اوج مطالعات در حوزه شهرهای اسلامی به دهه ۱۹۸۰ بازمی‌گردد (ضرغام فرد و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۴)

- عناصر شهر اسلامی

شهر اسلامی شهری است که هویت اجتماعی و کالبدی آن بر پایه‌ی ارزش‌های دینی شکل گرفته است. در این شهرها، روابط اجتماعی بر اساس آموزه‌های اسلامی سازمان‌دهی می‌شود و کالبد فیزیکی شهر بازتاب‌دهنده‌ی هویت ساکنان آن است (باقری، ۱۳۸۶) مهم‌ترین عنصر شهر اسلامی، انسان مؤمن است که ایمان و تفکر او نقش کلیدی در شکل‌گیری شهر دارد. علاوه بر این، قوانین حاکم بر شهر و کالبد فیزیکی آن نیز به‌عنوان دو عنصر دیگر، در تعریف شهر اسلامی اهمیت دارند. به‌عبارت‌دیگر، شهر اسلامی تنها یک کالبد فیزیکی نیست، بلکه ترکیبی از سه فضای فکری، عملی و عینی است که همپوشانی و انطباق آن‌ها ضروری است (تقی زاده، ۱۳۹۴)

- مؤلفه‌های شهر ایرانی - اسلامی

شهر ایرانی - اسلامی شهری است که بر پایه‌ی اصول و ارزش‌های برگرفته از تعالیم اسلامی و فرهنگ ایرانی شکل گرفته است. این شهرها نه تنها به‌عنوان مکانی برای سکونت، بلکه به‌عنوان بستری برای رشد معنوی و اجتماعی انسان‌ها عمل می‌کنند (تقی زاده، ۱۳۹۴). بر اساس حکمت نظری و عملی اسلام، مسلمانان باید در کلیه شئون مادی و معنوی زندگی خود، هویت متناسب با فرهنگ و شریعت اسلام داشته و دارای مرزبندی مشخصی با سایر مکاتب فکری و عملی باشند (نقره کار و رئیس، ۱۳۹۱: ۷). بنابراین با لحاظ همه ویژگی‌هایی که برای مبانی، ارکان، اسوه، صفات و اجزاء اصلی شهر اسلامی قابل‌تصور است و از کلام اسلامی حاصل می‌شوند، اصول و راهبردهایی تدوین می‌گردد (نقیزاده، ۱۳۹۲: ۳۹). در همین راستا مسلمانان موحد بر اساس دستورات و اخلاق اسلامی عمل و رفتار می‌کنند و توانسته‌اند کالبد مناسبی را به وجود آورده که تجلی‌گاه ارزش‌های اسلامی می‌باشد (لطیفی و قلندیان، ۱۳۹۵: ۱۰). بنابراین آنچه در شهر اسلامی مشهود است موجب آزار چشم مسلمان نیست، وسیله فخر و برتری جویی نیست، ایجاد طبقات نمی‌کند، مبلغ اشرافی‌گری نمی‌شود، نمادهای فرهنگی را به سخره نمی‌گیرد، از نمادهای غیردینی استفاده نمی‌کند، سیمای شهر و نمای ساختمان عرصه فردی نیست و در قلمرو جمعی و اجتماعی تأثیرگذار است و نمای مطلوب‌نمایی است که نظم منطقی شهر را بر هم نزند و با حفظ نظم شهری، حقوق شهروندان را به‌طور عام و حق نظاره به‌طور خاص را رعایت کرده باشد (ادیب زاده، ۱۳۹۷: ۶۵) و موجبات سرزندگی شهری و مشارکت شهروندان را در تمام عرصه‌ها فراهم کند (صمدی و همکاران، ۱۴۰۰: ۴). سازمان فضایی شهر ایرانی - اسلامی مجموعه‌ای متشکل از محله‌های متجانس و همگن بر شمرده می‌شود. این تجانس برآمده از ویژگی‌های قومی، مذهبی و یا حرفه‌های ساکنان بوده است (ایازی، ۱۳۹۲: ۴۲). با توجه به مطالعات صورت پذیرفته و بررسی پژوهش‌های متعدد اصول مهمی در قالب چهاراصل به‌عنوان اصول اساسی شهرسازی اسلامی مطرح شده که به‌اختصار هریک را تشریح می‌کنیم.

(اصل مسجدمحوری) مسجد به‌عنوان قلب تپنده‌ی شهرهای اسلامی، نه تنها مکانی برای عبادت، بلکه مرکزی برای فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و آموزشی است. در شهرهای اسلامی، مسجد به‌عنوان نماد هویت دینی و اجتماعی، نقش کلیدی در سازمان‌دهی زندگی شهری دارد. دسترسی آسان به مساجد و حضور فعال شهروندان در نمازهای جماعت و مراسم مذهبی، از ویژگی‌های بارز شهرهای اسلامی است (جوادی آملی، ۱۳۹۱).

(اصل درون‌گرایی) درون‌گرایی به‌عنوان یکی از اصول معماری و شهرسازی اسلامی، بر حفظ حریم خصوصی و ایجاد فضایی امن و آرام برای ساکنان تأکید دارد. در شهرهای اسلامی، خانه‌ها و فضاهای عمومی به‌گونه‌ای طراحی می‌شوند که از دید نامحرمان محفوظ بمانند. این اصل نه تنها به کالبد فیزیکی شهرها شکل می‌دهد، بلکه به تقویت حس امنیت و آرامش در میان ساکنان کمک می‌کند (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۴).

(اصل محله محوری) محله به‌عنوان واحد هم‌بسته‌ی شهری، نقش مهمی در ایجاد حس تعلق و انسجام اجتماعی دارد. در شهرهای اسلامی، محله‌ها بر اساس ویژگی‌های قومی، مذهبی یا حرفه‌ای ساکنان شکل می‌گیرند و به‌عنوان مراکز فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی عمل می‌کنند. دسترسی آسان به امکانات و خدمات محلی، از جمله مساجد، مدارس و بازارها، از ویژگی‌های بارز محله‌های اسلامی است. (مشکینی و همکاران ۱۳۹۴). حفظ هویت و فرهنگی شهرهای ایرانی و اسلامی، با تأکید بر بسترسازی فضایی برای تقویت این هویت، ضروری محسوب می‌شود.

(اصل طبیعت‌گرایی) طبیعت‌گرایی به‌عنوان یکی از اصول شهرسازی اسلامی، بر حفظ تعادل بین انسان و محیط‌زیست تأکید دارد. در شهرهای اسلامی، فضاهای سبز، باغ‌ها و آب‌ناهما به‌عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از طراحی شهری شناخته می‌شوند. این فضاها نه تنها به زیبایی شهر می‌افزایند، بلکه به بهبود کیفیت زندگی شهروندان و ایجاد محیطی سالم و پایدار کمک می‌کنند (امین زاده، ۱۳۷۹: ۵۴-۵۵). چنانکه از رسول اکرم (ص) در ضمن حدیثی آمده است که درختکاری را در کنار تعلیم دانش، ساختن مسجد، به ارث گذاشتن قرآن یا کتاب علمی سودمند دیگر و... قرار داده است که اهتمام آن حضرت به درختکاری را می‌رساند. در اسلام، هم نگهداری درخت و آبیاری آن دستور رسیده و هم از قطع آن نهی شده است» (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۷۰۹).

جدول ۱: اصول شهرهای ایرانی - اسلامی

اصل	نظریه‌پردازان مطرح‌کننده	اثرات	فلسفه اسلامی
مسجد محوری	گرابار، ۱۳۹۰، کونثو ۱۳۸۴، اهلز ۱۳۷۳، دتمان ۱۳۴۸، بندلوی ۱۳۶۹، لاپیدوس ۱۳۴۶، راپاپورت ۱۳۶۶، مارشه ۱۳۰۰، الصیاد ۱۳۷۰، مرتضی ۱۳۸۷، نقی زاده ۱۳۸۷، نقره کار ۱۳۸۷، فلامکی ۱۳۶۴، مومنی ۱۳۶۵، نصر ۱۳۷۴	ارتباط عبادی و اجتماعی مسلمانان، تقویت هویت اسلامی و اجتماعی	رابطه انسان با خدا، خود و جامعه
درون‌گرایی	گرابار، ۱۳۹۰، جعیط ۱۳۶۵، افشارنادری ۱۳۷۴، مارشه ۱۳۰۰، الصیاد ۱۳۷۰، مرتضی ۱۳۸۷، نقی زاده ۱۳۸۷، نقره کار ۱۳۸۷، پیرنیا ۱۳۷۴، مومنی ۱۳۶۵، نصر ۱۳۷۴	حفظ حریم خانواده عدم تناظر بیرونی خانه‌ها و رعایت اصل سلسله مراتب و محرمیت در فضای شهری عدم بروز تفاخرات و تمکیم خانواده محوری	رابطه انسان با خود و حفظ حریم خصوصی
محله محوری	گرابار، ۱۳۹۰، اهلز ۱۳۷۳، جعیط ۱۳۶۵، دتمان ۱۳۴۸، بندلوی ۱۳۶۹، لاپیدوس ۱۳۴۶، راپاپورت ۱۳۶۶، مارشه ۱۳۰۰، الصیاد ۱۳۷۰، توسلی ۱۳۶۶، مرتضی ۱۳۸۷، نقی زاده ۱۳۸۷، نقره کار ۱۳۸۷، فلامکی ۱۳۶۴، مومنی ۱۳۶۵، نصر ۱۳۷۴	روابط گرم همسایگی و تقویت انسجام اجتماعی	رابطه انسان با جامعه و تقویت هویت محلی و اجتماعی
طبیعت‌گرایی	جعیط ۱۳۶۵، مرتضی ۱۳۸۷، نقی زاده ۱۳۸۷، نقره کار ۱۳۸۷، فلامکی ۱۳۶۴، مومنی ۱۳۶۵، نصر ۱۳۷۴، شکویی ۱۳۶۹، رضوانی ۱۳۶۷	ایجاد فضای شهری دلپذیر و مطبوع جود گرم طبیعت در زندگی مردم	رابطه انسان با طبیعت و حفاظت از محیط زیست

پیشینه پژوهش

در زمینه شناسایی مؤلفه‌های شهرهای اسلامی پژوهش‌هایی هم در میان اندیشمندان مسلمان و هم غیرمسلمان صورت پذیرفته است. یکی از اندیشمندان هشام مرتضی است که با مرجعیت قرآن و سنت اصولی را برای شهرهای اسلامی برشمرده است و اسلام را روشی برای ایده‌آل‌های زندگی اجتماعی می‌داند (مرتضی، ۱۳۸۷). از دیگر اندیشمندانی که تلاش کرده است اصول و الگوهای شهر اسلامی را تبیین نماید حسین نصر است که ایشان اصول الگوهای معماری شهرهای اسلامی را عدالت محوری، اصل سیر کثرت به وحدت و اصل از ظاهر به باطن می‌داند (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۴). مشکینی و همکاران در مطالعه دیگری با عنوان بررسی مؤلفه‌ها و شاخص‌های شهر اسلامی با تأکید بر نقش و اهمیت فرهنگ‌سازی در تحقق الگوی شهرسازی

ایرانی - اسلامی، به منظور تجلی ارزش‌های اسلامی در کالبد شهر به شناسایی ارزش‌هایی می‌پردازد که بتوانند با ظهور در مجتمعی اسلامی هویت آن را نمایش دهند (مشکینی و رضایی مقدم، ۱۳۹۳).

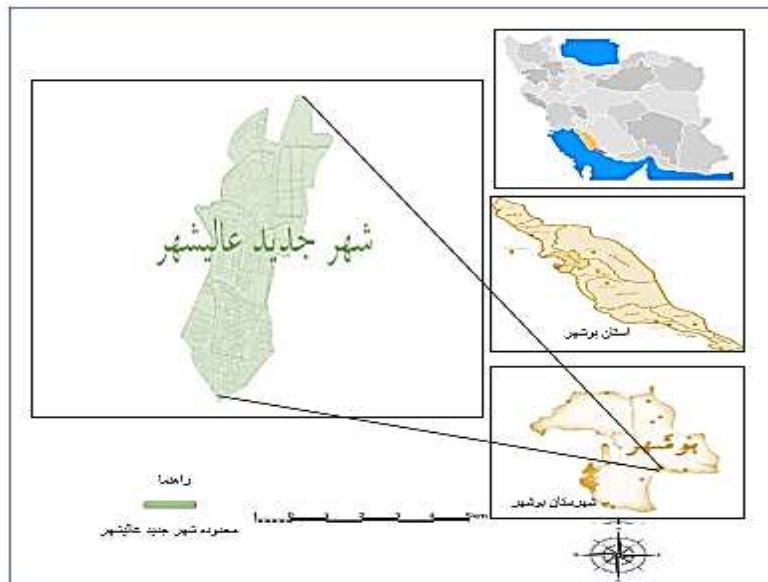
نقره کار و همکاران در مطالعه دیگری با عنوان راهبردهای تقویت تعاملات انسانی در طراحی محیط زندگی از منظر اسلامی، به بررسی احکام و برداشته‌های دینی ناشی از آیات و روایات در تخصص معماری و شهرسازی پرداخته و اصول و روش‌های عملی تحقق‌بخش برای آن‌ها را ارائه داده‌اند (نقره کار و همکاران، ۱۳۹۲). قاسمی و همکاران در پژوهش خود «ارائه الگوی برنامه‌ریزی کالبدی شهر ایرانی اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان از منظر اسلام، توجه انسان به شناخت خود از دید اسلام پرداخته و به تبع ابعاد گوناگون وجودی او شهر اسلامی متناسب با انسان و نیازهای جسمانی و روحانی او را در چهار رده نیازهای زیست‌محور، تفریح‌محور، فرهنگ‌محور و معنا‌محور را شکل داده‌اند (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۸).

بمانیان در «معنا و مفهوم شناسی شهر ایرانی - اسلامی؛ مبانی نظری و مصداق‌ها بناها، فضاها و شهر را مکانی در راستای سلوک انسانی و تعالی روحی و معنوی انسان می‌داند. ایشان یکی از موضوعات هویت‌دهنده به شهر ایرانی - اسلامی را موضوع مدیریت آن می‌داند (بمانیان، ۱۳۹۳). حبیبی و مجتبی زاده (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان خوانش ادراکی شهروندان منطقه ۲۰ شهر تهران از ویژگی‌های شهر اسلامی سه عامل: کالبدی و فیزیکی (با ۱۲ شاخص)، عامل اجتماعی و مدنی (با ۸ شاخص) و عامل ارزش (با ۱۲ شاخص) را با معیارهای شهر اسلامی مقایسه و به این نتیجه رسیده‌اند که هیچ‌یک از زیر عامل‌های کالبدی - فیزیکی بر مبنای اصول شهر اسلامی قوی ارزیابی نشده است در واقع می‌توان بیان کرد که وضعیت کالبدی و فضایی این منطقه علیرغم این حقیقت که هسته مذهبی و تاریخی با هویتی در آن وجود دارد، قادر به متقاعد کردن افراد به وجود حس و حال شهر اسلامی نبوده است. در عامل اجتماعی و مدنی علیرغم اینکه این بعد بیشتر به خود مردم و مشارکت آن‌ها در امور شهری برمی‌گردد اما ضعف کالبدی - فضایی بر شکل حیات مدنی بی‌تأثیر نبوده است و در بعد ارزشی منطقه ۲۰ به‌طور معناداری نسبت به دو عامل کالبدی - فیزیکی و اجتماعی - مدنی دارای وضعیت مناسب‌تری می‌باشد (حبیبی و مجتبی زاده، ۱۳۹۸: ۱۵۵). محمدی و آزاده (۱۳۹۷) نیز در پژوهشی در ارتباط با مقایسه تطبیقی تعداد دو محله نوساز و قدیمی اصفهان با نام محله جویباره و شهرک نگین در انطباق‌پذیری با شاخص‌های شهر ایرانی اسلامی ۲۵ شاخص را مورد ارزیابی قرار داده و به این نتیجه رسیده‌اند که بیشترین اختلاف بین دو محله به ترتیب در بخش‌های اجتماعی و کالبدی است نکته حائز اهمیت آنکه در بخش اقتصادی، در هر دو محله مورد مطالعه اختلاف بسیار ناچیز بود اما در برنامه‌ریزی و طراحی محلات جدید بیشترین توجه به شاخص‌های اقتصادی شده و شاخص‌های کالبدی و اجتماعی محله‌های اسلامی مورد غفلت واقع شده است (محمدی و آزاده، ۱۳۹۷: ۳۳) در پژوهش دیگری نوکار و همکاران (۱۳۹۷) با عنوان بررسی تأثیرات کاربری‌های شهری بر هویت شهر اسلامی محدوده مورد مطالعه منطقه یک شهر یزد پس از بررسی تأثیرات کاربری‌های شهری (مذهبی، فرهنگی و تجاری - خدماتی) بر هویت منطقه یک شهر یزد به این نتیجه دست یافتند که تمام ابعاد کالبدی مورد تحقیق (کارکردی، ذهنی، عینی و شکلی) بر هویت شهر در منطقه یک مؤثر بوده‌اند و از بین این کاربری‌ها بیشترین تأثیر را کاربری‌های مذهبی در کلیه ابعاد سپس کاربری‌های تجاری - خدماتی و در نهایت کمترین تأثیر را کاربری‌های فرهنگی در کلیه ابعاد داشته‌اند در کاربری‌های مذهبی، ویژگی‌های عینی - شکلی و در کاربری‌های تجاری - خدماتی ویژگی‌های عملکردی و کارکردی اثرگذاری بیشتری دارد و این موضوع بیانگر این است که برای تقویت هویت ایرانی اسلامی شهری می‌بایست در کدام دسته از خصوصیات و ویژگی‌های برنامه‌ریزی توجه بیشتری به عمل آید (نوکار و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۳). موحد و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان بازشناسی هویت کالبدی در شهرهای اسلامی نمونه موردی شهر ری به این نتیجه رسیده‌اند که شهر ری در طول تاریخ تحول خود کارکردهای شهر اسلامی را به‌عنوان مرکز سیاسی، مذهبی و اداری از خود نشان داده است و در زمان کنونی نیز همین کارکردها را با چهره‌های امروزی بازتاب می‌دهد و بدین ترتیب مشخصه‌های کالبدی شهر

اسلامی در شهر ری قابل‌بازشناسی هستند و شهر ری در سرزمین ایران هویت یک شهر اسلامی را از نظر عناصر کالبدی دارا است و کارکردهای الزامی را ارائه می‌دهد (موحد و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۲).

قلمرو پژوهش

شهر جدید عالیشهر، شهری از توابع بخش مرکزی در شهرستان بوشهر واقع در استان بوشهر است. عالیشهر یک شهر معاصر است که تأسیس (نوین شهر) آن به سال ۱۳۶۵ بازمی‌گردد، موقعیت این شهر در ۲۰ کیلومتری شرق بندر بوشهر واقع شده است. به لحاظ جغرافیایی عالیشهر در موقعیت ۲۸ درجه و ۵۵ دقیقه و ۵۰ ثانیه شمالی و ۵۱ درجه و ۰۴ دقیقه و ۰۸ ثانیه شرقی واقع شده است. بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵ جمعیت شهر جدید عالیشهر ۲۳۱۷۸ نفر می‌باشد. شهر جدید عالیشهر با توجه به وضعیت فیزیکی منطقه و عوامل دیگری همچون محدودیت توسعه شهری بوشهر به علت محاصره آب از جهات شمال و غرب، پایگاه‌های نظامی در جنوب و جنوب غرب، مراکز صنعتی از شرق و غرب و نیز محدودیت‌های ناشی از وجود نیروگاه اتمی و رشد جمعیتی بسیار زیاد شهر بوشهر با تأیید شورای عالی نظام معماری و شهرسازی انتخاب گردید. این شهر با دارا بودن موقعیت ژئوپولوتیکی مناسب و عوامل ذکر شده و باهدف کلی جذب جمعیت در راستای سرریز منطقه شهری بوشهر، در آن پایه‌گذاری‌های مناسب اقتصاد شهری بر اساس صنایع مطلوب منطقه و خدمات آموزش عالی، حفظ تعادل اکولوژیکی شهر و منطقه، ایجاد محیط‌زیست مناسب و ... پایه‌گذاری شده است و اکنون عالی شهر به‌عنوان شهری مناسب جهت اسکان و سرمایه‌گذاری و همچنین قطب علمی، پژوهشی و دانشگاهی در استان بوشهر مطرح می‌باشد.

شکل ۱: نقشه موقعیت جغرافیایی شهر جدید عالیشهر

مواد و روش تحقیق

پژوهش حاضر از حیث هدف کاربردی و به لحاظ روش انجام کار توصیفی-تحلیلی می‌باشد. روش توصیفی-تحلیلی به دلیل توانایی در بررسی عمیق پدیده‌ها و ارائه‌ی تحلیل‌های دقیق انتخاب شده است. برای گردآوری داده‌ها از روش اسنادی با مطالعات کتابخانه‌ای و مقالات معتبر و پیمایشی با تدوین پرسشنامه محقق ساخت استفاده شده است. پس از بررسی کتب و نظریات و دیدگاه‌های صاحب‌نظران لیستی از عوامل اولیه تحت عنوان متغیرهای تحقیق در راستای ۴ اصل مسجد محوری، محله محوری درون‌گرایی و طبیعت‌گرایی شناسایی و جمع‌بندی شد. سپس با بهره‌گیری از تکنیک دلفی شاخص‌ها و زیر شاخص‌های مربوطه شناسایی شدند. سپس پرسشنامه‌ها بر اساس گویه‌های تعیین شده تدوین و از طریق پیمایش در سطح شهر میان شهروندان

به صورت تصادفی توزیع گردید. در راستای دستیابی به اهداف مورد نظر جامعه آماری پژوهش حاضر شامل شهروندان شهر عالیشهر بوده که با توجه به جامعه آماری حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۷۹ محاسبه گردید. نمونه گیری به روش تصادفی ساده انجام شد تا نماینده‌ی مناسبی از جامعه باشد. این روش به دلیل سادگی و کاهش احتمال سوگیری انتخاب شد

به لحاظ تعیین چگونگی همبستگی میان گویه‌ها ۳۵ نفر از نمونه‌ها به‌عنوان نمونه اولیه انتخاب با انجام تست آلفای کرونباخ برای اصلاح گویه‌ها اقدام شد. مقدار آلفای کرونباخ ۰.۸۱ محاسبه گردید که برای پژوهش حاضر سازگاری داخلی گویه‌ها را مناسب ارزیابی و پایایی پرسشنامه مورد تأیید قرار گرفت. تجزیه و تحلیل شاخصه‌ها با استفاده از روش‌های آماری نظیر توزیع فراوانی، میانگین، انحراف معیار و آزمون T تک نمونه‌ای در نرم‌افزار SPSS صورت گرفته است.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های توصیفی

پس از تدوین پرسشنامه برای آنکه نظرات شهروندان شهر جدید عالیشهر را نسبت به گویه بسنجیم عدد ۳ را ملاک قیاس نظرات در نظر گرفتیم. لذا با توجه به اینکه پرسشنامه‌ها بر اساس طیف لیکرت تنظیم شده است میانگین پاسخ‌ها عدد ۳ می‌باشد. لذا در جدول زیر وضعیت چهار بعد مسجد محوری، محله محوری، طبیعت گرایی و درون گرایی در شهر عالیشهر به شرح ذیل می‌باشد. جداول زیر میانگین و انحراف معیار گویه‌های مربوط به هر کدام از شاخص‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۲: میانگین و انحراف معیار گویه‌های مربوط به شاخص مسجد محوری

انحراف معیار	میانگین	گویه‌ها
۱.۰۳	۱.۴۶	به هنگام ورود به مساجد محله حس مساجد قدیمی در شما تداعی می‌شود
۰.۶۷	۱.۷۵	در فضای درونی مساجد عوامل کالبدی نظیر صحن، حیاط و یا عوامل آب به چشم می‌خورد
۲.۳۱	۲.۴۴	دسترسی به مسجد محل سکونت به راحتی امکان پذیر است
۱.۹۰	۳.۱۲	به وقت نماز صدای اذان را از خانه خود می‌شنوید
۲.۰۲	۲.۵۳	در موقع شرکت در نماز جماعت با نمازگزاران ارتباط دوستی دارید
۱.۳۶	۱.۸۴	در برگزاری آیین‌های مذهبی در مساجد مشارکت می‌کنید.
۰.۴۵	۲.۴۹	سادگی در احداث مساجد شما رعایت شده است.
۲.۲۳	۳.۶۷	از اینکه محل سکونت شما در کنار مسجد قرار دارد احساس امنیت و آرامش دارید.

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۳: میانگین و انحراف معیار گویه‌های مربوط به شاخص محله محوری

انحراف معیار	میانگین	گویه‌ها
۲.۳۳	۳.۴۶	نسبت به محدوده محله خود آشنایی دارید
۱.۰۳	۲.۱۲	ساختمان‌ها و خانه‌های محله خود را می‌توانید به‌آسانی تشخیص دهید
۰.۷۶	۲.۲۴	عناصر و نشانه‌های شاخص محله شما برایتان قابل تشخیص است.
۱.۵۶	۳.۳۲	دسترسی به مرکز تجاری شهر به راحتی امکان پذیر است.
۱.۰۵	۱.۸۶	در محله شما دسترسی به کتابخانه به راحتی امکان پذیر است.
۱.۰۴	۲.۵۴	به راحتی به فضای سبز دسترسی دارید
۰.۹۸	۲.۱۵	فرزندان شما برای رسیدن به مدرسه مسافت زیادی را طی می‌کنند.
۱.۲۲	۱.۶۵	محله شما دارای فضای ورزشی کافی می‌باشد.
۰.۸۹	۱.۴۳	امکانات سرگرمی و خدماتی به راحتی در دسترس قرار دارد.
۱.۲۴	۲.۳۲	در هنگام شب خطرات زیادی برای تردد اهل محله وجود دارد.
۲.۰۱	۳.۱۲	ساکنان محل با همدیگر صمیمی هستند.
۱.۹۳	۲.۷۳	همسایگان خود را می‌شناسید و با هم تعامل دارید
۲.۱۲	۳.۱۱	ترک محله برای من خیلی سخت است.
۱.۰۵	۱.۹۵	دسترسی به مراکز خرید در محله به صورت پیاده امکان پذیر است.

۱.۳۳	۳.۶۷	به اهالی محله خود اعتماد زیادی دارید.
------	------	---------------------------------------

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۴: میانگین و انحراف معیار گویه‌ها برای شاخص طبیعت‌گرایی

انحراف معیار	میانگین	گویه‌ها
۱.۸۵	۲.۶۵	خانه شما از نور و روشنایی کافی برخوردار است.
۱.۰۲	۱.۱۳	در حیاط منزل خود حوض آب یا استخر دارید.
۰.۸۰	۲.۸۷	در حیاط منزل خود باغچه‌ای برای پرورش گل و گیاه دارید
۰.۹۲	۲.۷۶	در محله شما پارک و فضای باز طبیعی وجود دارد.
۱.۰۴	۲.۸۴	در منزل شما تهویه طبیعی هوا صورت می‌گیرد.
۱.۷۸	۲.۳۹	در فضای عمومی شهرآبنا یا فواره وجود دارد.
۱.۹۹	۱.۴۸	ساختمان‌های شهر دید مناظر طبیعی را کم می‌کنند.

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۵: میانگین و انحراف معیار گویه‌ها برای شاخص درونگرایی

انحراف معیار	میانگین	گویه‌ها
۰.۹۹	۲.۴۵	وقتی در خانه را باز می‌کنید فضای داخلی دیده نمی‌شود
۱.۸۲	۳.۲۲	درون خانه برای شما جذاب و تحمل آن مطلوب و دوست‌داشتنی است
۰.۸۷	۲.۱۳	خانه‌های همسایه‌ها به همدیگر اشراف دارند
۱.۰۷	۲.۳۸	خانه‌های همسایه‌ها برای دیدن مناظر بیرون از خانه ایجاد مزاحمت می‌کند.
۰.۶۵	۲.۳۶	در محله شما فضاهای عمومی، نیمه عمومی، نیمه خصوصی و خصوصی تفکیک شده است.
۱.۰۹	۲.۶۶	نمای ساختمان‌های شهر ساده و فاقد تجمل است.

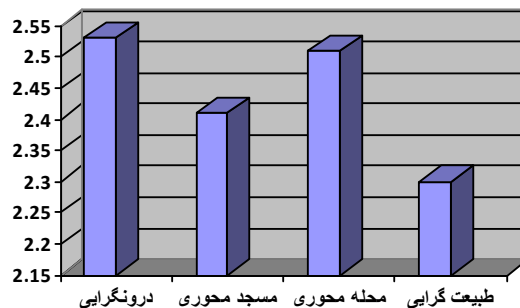
منبع: یافته‌های پژوهش

جدول بالا مقادیر میانگین و انحراف معیار گویه‌های مربوط به هر چهار شاخص را که شاخصه‌های اصلی شهرسازی ایرانی اسلامی می‌باشد بر اساس طیف لیکرت برای افراد پاسخگو نشان می‌دهد. برای هر گویه با مقایسه انحراف معیار و میانگین هر کدام که انحراف معیار نسبت به میانگین خیلی کوچک باشد نشان می‌دهد گزینه انتخاب شده توسط پاسخگویان به همدیگر نزدیک بوده است و برای گویه‌هایی که انحراف معیار از میانگین بزرگ‌تر باشد نشان می‌دهد نظر پاسخگویان نسبت به همدیگر اختلاف بیشتری دارد. با در نظر گرفتن عدد ۳ به عنوان حد متوسط برای هر یک از شاخص‌ها نظرات شهروندان شهر عالی‌شهر را با لحاظ کمتر از حد متوسط، پایین‌تر از حد متوسط و بالاتر از حد متوسط در جدول شماره ۶ نشان داده شده است.

جدول ۶: نظرات شهروندان در مورد شاخص‌های شهرهای ایرانی - اسلامی در شهر

اصول	کمتر از حد متوسط	متوسط	بالاتر از حد متوسط
مسجد محوری	۷۶.۵	۳	۲۰.۵
محله محوری	۶۹.۱	۶.۴	۲۴.۵
طبیعت‌گرایی	۸۶.۳	۴.۲	۹.۵
درون‌گرایی	۵۸.۴	۸.۱	۳۳.۵

منبع: یافته‌های پژوهش

شکل ۲: میانگین اصول شهرهای اسلامی در شهر جدید عالیشهر

همان‌طور که در جدول شماره ۶ و همچنین نمودار شماره ۲ مشاهده می‌شود در مورد همه شاخص‌های چهارگانه شهرهای ایرانی - اسلامی از دید شهروندان شهر جدید عالیشهر میانگین همه شاخص‌ها کمتر از حد متوسط می‌باشد؛ که در این میان بیشترین میانگین مربوط به شاخص درون‌گرایی و کم‌ترین میانگین مربوط به شاخص طبیعت‌گرایی می‌باشد. لذا با توجه به میانگین ۳ که برای هر شاخص در نظر گرفته شده بود به این نتیجه می‌رسیم که شهر جدید عالیشهر از الگوی ایرانی - اسلامی بهره‌مند نبوده است و در توسعه این شهر به معیارهای ایرانی اسلامی توجه چندانی صورت نپذیرفته است.

یافته‌های تحلیلی

در این مرحله برای اینکه مشخص‌نماییم شهر جدید عالیشهر تا چه میزان اصول شهرسازی را بر اساس الگوی ایرانی اسلامی رعایت نموده است از آزمون تک‌نمونه‌ای استفاده نمودیم. از آنجایی که همه سؤالات پرسشنامه‌ها از جهت یکسانی برخوردار نبوده لذا پس از Recode کردن تمامی سؤالات جهتی مثبت و یکسان پیدا نمودند برای انجام آزمون عدد ۳ را به‌عنوان حد متوسط برای هر گویه بر اساس طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای لحاظ نموده و سپس با ضرب عدد ۳ در تعداد گویه‌های مربوط به هر شاخص مقدار مربوط به حد متوسط هر شاخص برای انجام آزمون به دست آمد.

جدول ۷: وضعیت شاخص‌های شهر ایرانی اسلامی در شهر جدید عالیشهر

اصول	میزان حد متوسط	میانگین وضع موجود	اختلاف میانگین	سطح معنی‌داری
درون‌گرایی	۱۸	۱۵.۲	۲.۸	0.0
مسجد محوری	۲۴	۱۹.۳	۴.۷	0.0
محلّه محوری	۴۵	۳۶.۷۷	۸.۲۳	0.0
طبیعت‌گرایی	۲۱	۱۶.۲	۴.۸	0.0

بر اساس جدول شماره ۷ آزمون تی تک‌نمونه‌ای برای شاخص درون‌گرایی میانگین ۱۵.۲ همچنین برای شاخص مسجد محوری ۱۹.۳ و برای شاخص محلّه محوری ۳۶.۷۷ و برای شاخص طبیعت‌گرایی ۱۶.۲ به دست آمده است. با مقایسه میانگین با امتیازات حد متوسط آن‌ها میزان اختلاف به ترتیب ۲.۸ و ۴.۷ و ۸.۲۳ و ۴.۸ واحد کمتر می‌باشد. در وضعیت کلی شاخص‌ها میانگین ۸۷.۴۷ برای شهر جدید عالیشهر مشاهده می‌گردد. اختلاف این میانگین با امتیاز حد متوسط ۲۰.۵۳ واحد می‌باشد؛ که با توجه به لحاظ سطح معنی‌داری کمتر از ۰.۰۵ می‌توان این اختلاف را معنی‌دار دانست؛ و می‌توان نتیجه گرفت که چهاراصل درون‌گرایی، مسجد محوری، محلّه محوری، طبیعت‌گرایی در طراحی و برنامه‌ریزی شهری شهر جدید عالیشهر خیلی مورد توجه متولیان امر قرار نگرفته است و این شهر با هویت ایرانی اسلامی فاصله زیادی دارد.

نتیجه‌گیری

شهر ایرانی - اسلامی شهری است که بر مبنای شاخص‌های عالیّه از آموزه‌های قرآنی و نبوی و تلفیق آن با معماری ایرانی به‌طور نسبی در طراحی بهره‌مند باشد. بر این اساس شهر ایرانی اسلامی فارغ از زمان و مکان می‌تواند ماهیتی ثابت داشته باشد و اساساً تجلی‌بخش شرایط ویژه‌ای به لحاظ هویت اجتماعی و کالبدی می‌باشد. روابط اجتماعی و ویژگی‌های کالبدی در چنین شهری بر پایه هویت دینی شکل گرفته که هویت ساکنان را منعکس می‌نماید. در پژوهش حاضر سعی شد با بررسی‌های دقیق و علمی و مطالعات منابع معتبر مهم‌ترین اصول شهرهای ایرانی - اسلامی را تحت عنوان درون‌گرایی، مسجد محوری، محلّه محوری و طبیعت‌گرایی شناسایی و در خصوص میزان بهره‌مندی شهر جدید عالیشهر از اصول مربوطه از دید ساکنان ارزیابی به عمل آمد.

بر همین اساس پرسشنامه‌ای بر اساس تکنیک دلفی طرح و بین ۳۷۹ نفر از ساکنان شهر جدید عالیشهر توزیع گردید. مقایسه حد متوسط گویه‌های موردبررسی با میانگین وضع موجود از دیدگاه پرسش‌شوندگان نشان داد که میزان وضع موجود هر کدام از اصول درون‌گرایی (۲۸) و مسجد محوری (۴۷) و محله محوری (۸۲۳) و طبیعت‌گرایی (۴۸) کمتر از حد متوسط گویه‌هاست. برای سنجش میزان پیاده‌سازی اصول نیز در شهر جدید عالیشهر از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد. وضعیت کلی شاخصه‌ها میانگین ۸۷.۴۷ را نشان می‌دهد اختلاف این میانگین با امتیاز حد متوسط ۲۰.۵۳ واحد است. با توجه به یافته‌های تحقیق می‌توان دریافت که اصول شهرسازی ایرانی - اسلامی در شهر جدید عالیشهر مورد توجه چندانی واقع نبوده است. این در حالی است که با توجه به طراحی شهرهای جدید بر عرصه‌ای بکر و طبیعی انتظار بر این است که این اصول مورد توجه قرار بگیرند که متأسفانه این گونه نبوده است. تحقق شهری هماهنگ با فرهنگ اسلامی مستلزم داشتن طرح و برنامه‌هایی با جهت‌گیری اسلامی است؛ و پرداختن به اصول مهم شهرسازی ایرانی اسلامی از ضروریات مهم در این زمینه می‌باشد. شهر جدید عالیشهر به‌عنوان یک شهر معاصر، فرصت مغتنمی برای احیای الگوهای ایرانی-اسلامی در معماری و شهرسازی است. با این حال، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که این شهر در رعایت اصول شهرسازی ایرانی-اسلامی ضعیف عمل کرده است. برای تحقق شهری هماهنگ با فرهنگ اسلامی، نیاز به داشتن طرح و برنامه‌هایی با جهت‌گیری اسلامی است. پرداختن به اصول مهم شهرسازی ایرانی-اسلامی از ضروریات مهم در این زمینه است. با بازنگری در طراحی شهری، افزایش مشارکت شهروندان، توجه به طبیعت و محیط‌زیست، تقویت امکانات عمومی و تأکید بر نقش مدیریت شهری، می‌توان به تحقق شهری با هویت ایرانی-اسلامی نزدیک‌تر شد.

منابع

- ادیب زاده، بهمن. (۱۳۹۷). حق نظاره و حق جلوه در سیمای منظر شهری (۲۸) ۱، ۶۱-۶۸
- امین زاده، بهناز. (۱۳۷۹) حکمت تماس با طبیعت در شهرهای مسلمین. (۳۱) ۵۳-۴۰
- ایازی، سیدمحمدادی. (۱۳۹۲)، طرح ساختار شناسی هویت محله‌ای شهر تهران، گزارش تحلیل و تلفیق مطالعات، انتشارات امیدان، تهران.
- باقری، اشرف السادات. (۱۳۸۶)، نظریه‌هایی درباره شهرهای قلمروی فرهنگ اسلامی، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- بمانیان، محمدرضا. ۱۳۹۳. معنا و مفهوم شناسی شهر ایرانی-اسلامی؛ مبانی نظری و مصداقها. در ششمین کنفرانس ملی برنامه ریزی و مدیریت شهری با تأکید بر مؤلفه‌های شهر اسلامی
- بهشتی، سیدحامد. (۱۳۹۰)، محله؛ نهادی سنتی برای تقویت جامعه مدنی، فصلنامه اندیشه ایرانشهر، (۱۵) ۵، ۲۰-۲۵
- پورجعفر، محمدرضا؛ علی پور، جعفر (۱۳۹۱)، الگوی پیشنهادی محله، با مرکزیت مسجد و فضاهای عمومی مورد نیاز در شهر ایرانی-اسلامی، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۱۰، ۱۵-۲۴
- تقی زاده، محمد. (۱۳۹۲) الگو مبانی، ارکان، صفات و اصول شهر اسلامی، نشریه فیروزه اسلام، سال اول، شماره ۱، تهران ص ۸۰-۶۳
- تقی زاده محمد. (۱۳۸۹) تفکر توحیدی و سازمان فضایی شهر در تمدن اسلامی، کتاب ماه هنر، شماره ۱۹۴ ص ۷۹-۶۶
- تقی زاده، محمد. (۱۳۹۲) شهر اسلامی و روش بهره‌گیری از متون مقدس. کتاب ماه هنر، شماره ۱۷۷: ۳۵-۲۴
- تقی زاده، محمد. (۱۳۹۴) آموزه‌های قرآنی و شهر آرمانی اسلام، فصلنامه پژوهشهای معماری اسلامی (۸) ۳
- حبیبی، ماندانا و مجتبی زاده، حسن. (۱۳۹۸). خوانش ادراکی شهروندان منطقه ۲۰ شهر تهران از ویژگیهای شهر اسلامی. فصلنامه انجمن جغرافیایی ایران (۱۷) ۶۲: ۱۵۶-۱۳۸
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۱). مفاتیح الحیاه. تهران: انتشارات اسراء
- صفایی پور، مسعود؛ سعیدی، جعفر. (۱۳۹۶) تحلیلی تاریخی بر عناصر و ساختار کالبدی فضایی شهرهای ایرانی اسلامی، فصلنامه علمی پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی (۵) ۳: ۱۲۵-۹۵.
- صفایی پور، مسعود؛ فدایی جزی، فهیمه. (۱۴۰۲) مقایسه تطبیقی محله‌های جدید و قدیم شهر اصفهان بر اساس رویکرد شهر ایرانی-اسلامی (نمونه موردی: محله‌های شهشهان و بهارستان) جغرافیا و آمایش شهری-منطقه‌ای، (۱۴) ۵۱: ۶۷-۹۶.
- صمدی، رضا؛ خاکپور، براتعلی؛ رهنما، محمدرحیم؛ خوارزمی، امیدعلی (۱۴۰۰) برنامه ریزی و آمایش راهبردهای تحقق شهر شبانه در کالنشهر مشهد با تأکید بر شاخصهای سرزندگی شهری. فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، (۴۱) ۱۱: ۲۲-۱.

- ضرغام فرد، مسلم؛ مشکینی، ابوالفضل؛ پور احمد، احمد؛ مورگانی، بنیامینو. (۱۳۹۸). تدقیقات نماگرهای مسکن شایسته از دیدگاه اسلام. مطالعات شهر اسلامی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، دوره نهم، شماره ۳۵، ص ۳۳-۴۵.
- رحیمی، حسین. ۱۳۸۴. در جستجوی شهر اسلامی پایدار (۲): ۹۸-۹۰.
- لطیفی، غلامرضا؛ قلندریان، ایمان. (۱۳۹۵). امنیت و شهر اسلامی، تهران، انتشارات واحد علامه طباطبائی.
- لینچ، کوین. (۱۳۵۰). سیمای شهر. ترجمه منوچهر مزینی، تهران: انتشارات دانشگاه ملی ایران
- قاسمی، کیمیا؛ حمزه نژاد، مهدی؛ مشکینی، ابوالفضل. (۱۳۹۸). ارائه الگوی برنامه ریزی کالبدی شهر ایرانی اسلامی برای پاسخ به نیازهای انسان از منظر اسلام. نقش جهان، (۹) ۳
- قلعه باباخانی، علی؛ سامه، ملیحه. (۱۳۹۰). مطالعه تطبیقی مفهوم شهر اسلامی در اصفهان در دوره سلجوقی و صفوی (۳۵): ۳۴-۲۶
- فضایی، محمد؛ جهاندار، محسن. (۱۳۹۲). شناسایی و تبیین مولفه های شهر اسلامی و تطبیق آن با وضع موجود مشهد مقدس. اولین همایش ملی شهرسازی و معماری در گذر زمان قزوین
- مشکینی، ابوالفضل؛ حمزه نژاد، مهدی؛ قاسمی، اکرم. (۱۳۹۴). ارزیابی شهر جدید هشتگرد بر مبنای اصول شهرسازی ایرانی اسلامی، فصلنامه مطالعات ملی (۱۷) ۴
- مشکینی، ابوالفضل؛ رضایی مقدم، علی. (۱۳۹۳). بررسی مؤلفه های شهر اسلامی با تأکید بر نقش و اهمیت فرهنگ سازی در تحقق الگوی شهرسازی اسلامی - ایرانی، نشریه شهر پایدار، شماره ۱۰.
- هشام، مرتضی. (۱۹۵۹). اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام. ترجمه ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی ۱۳۸۷، تهران، انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی ایران
- موحد، علی؛ شمعی، علی؛ زنگنه، ابوالفضل. (۱۳۹۱). بازشناسی هویت کالبدی در شهرهای اسلامی مطالعه موردی شهر ری. برنامه ریزی منطقه ای دانشگاه آزاد اسلامی، (۵) ۲: ۵۱-۳۷.
- نقره کار، عبدالحمید؛ رئیسی، محمدمنان. (۱۳۹۱). تحقق پذیری هویت اسلامی در آثار معماری. مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۷
- نوکار، بهار؛ کرکه آبادی، زینب؛ ارغان، عباس. (۱۳۹۷). بررسی تأثیرات کاربریهای شهری بر هویت شهر اسلامی محدوده مورد مطالعه منطقه یک شهر یزد. فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، (۵۳): ۱۴۶-۱۳۳
- نقره کار، عبدالحمید؛ حمزه نژاد، مهدی؛ معین مهر، صدیقه. (۱۳۹۲). راهبردهای تقویت تعاملات انسانی در طراحی محیط زندگی از منظر اسلامی مطالعه موردی: بررسی بافت کهن کرمان در دو مقیاس محله، خانه. مطالعات شهری، شماره ۷
- هاشمی معصوم آباد، رضا؛ محمدی؛ علیرضا؛ محمدی؛ چنور. (۱۴۰۰). تحلیل فضایی توزیع و دسترسی به خدمات شهری در سطح محالت شهری با رویکرد عدالت فضایی مطالعه موردی کاربریهای تجاری شهر اردبیل، فصلنامه علمی و پژوهشی تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، شماره ۶۳، صفحات ۶۵-۵۰